

Uvod u hrvatski realizam

1. osnove realisti ke poetike

-tipološka (ahistorijska, šira) upotreba pojma realizma – svaka vrsta književnosti koja svojim postupcima nastoji vjerodostojno i objektivno prikazati zbilju, realnost, empiriju (u opreci s npr. fantasti nom književnoš u), bez obzira na književnopovijesnu epohu

-realizam u književnopovijesnom (užem) smislu – književnopovijesna epoha koja u zapadnoeuropskim književnostima zastupa tipološki realizam, pokriva ve i dio 19. st. (otprilike i uvjetno od 1830-ih do kraja stolje a), svojevrsna negacija romantizma (kao što je romantizam negacija klasicizma i prosvjetiteljstva, itd.) – realizam dalje u ovom prikazu tuma imo upravo u tom, književnopovijesnom smislu

-na formaciju realizma ponajviše utjecale industrijske revolucije, ukidanje feudalizma i formiranje bogatog gra anstva, postupna propast i nestajanje plemi koga sloja, uslijed mehanizacije industrije u 19. st. i pojava proletarijata i prvih radni kih udruga

-u romantizmu književnici su bili vo eni na *elom slobode* i na *elom jedinstvenosti* – u realizmu nastupaju na *elo istine* (onako kao jest, bilo lijepo ili ružno) i na *elo tipi nosti* (tipi an lik u tipi noj sredini, mediokritet, prosje nost) – tako er kriti ki odnos prema stvarnosti i socijalno-moralna problematika

-realizam tematizira kolektivne probleme, tj. one koji imaju udar na društvo, politiku, gospodarstvo, svakodnevne živote gra ana i sl.

-socijalna i psihološka motivacija likova – na formiranje karakterizacije istovremeno utje u sklop vanjskih, društvenih okolnosti te unutarnji svijet, tj. psiha i karakter

-junak realisti ke proze nastoji proniknuti u društvene odnose i pomo u ste enog znanja ostvariti društveni uspon – est realisti ki topos je školovanje inteligentne djece sa sela ili iz siromašnih društvenih slojeva i njihov pokušaj uspona u zadanoj društvenoj stratifikaciji (opreke grad vs. selo)

-za razliku od romanti arskog interesa za egzotiku, daleke krajeve i pustolovine, realizam u književna djela uvodi obi ne ljude iz svakodnevnog života i iz svih društvenih slojeva koji se kre u u obi nijim životnim prostorima (ulice, gostionice, tržnice, jefitini stanovi u potkrovlju, bordeli, sirotišta, saloni, itd.) – likovi su uvjetovani sredinom iz koje potje u i koja ih okružuje

-tako er, za razliku od romantizma (koji njeguje u biti namješten govor – uzvišen, sve an, pateti an, jedinstven, originalan jezi ni izraz) realisti u karakterizaciji likova esto posežu za autenti nim govorima i neknjiževnim narje jima

– „zlatno doba romana“ – navedena dva nepisana načela imala su utjecaj i na žanrovsku sliku realizma koji posljedično preferira prozni izričaj (osobito roman) jer od svih književnih rodova proza ima najveći kapacitet strategija koje se kreću prema neutralnosti i objektivnosti – npr. sveznaju i pripovijeda u 3. licu koji ne naznačava i radnji, tehnike opisivanja, detaljnije metode karakterizacije, u sižeu realističkih romana poštuje se više-manje kronološki redoslijed događaja koji su međusobno povezani strogim uzročno-posljedičnim odnosima

-budući i da se realizam gotovo u potpunosti ostvaruje u prozi, ovaj prikaz zadržava ključno po nacionalnim književnostima (slično kao i romantizam u prošlom predavanju, ali ovaj put iz drugih razloga)

-dogovorno kao po etiku realizma u hrvatskoj književnosti obično se uzima 1881. godina (godina Šenoine smrti) – označava ponajprije generacijsku smjenu, ne toliko izrazitu stilsku i poetsku smjenu

2. književnost i društveno-političko stanje 1880-ih

Na razvoj hrvatske književnosti u politički složenim 1880-ima, na njezino usmjeravanje prema realizmu, presudnu je i izravnu ulogu imala Hrvatska stranka prava s Antom Starčevićem na čelu. Pravaši, najvećim dijelom mladež iz građanskih slojeva, jasno su se opredijelili za opciju samostalne i neovisne hrvatske države: bez izravnog dodira i bilo kakve sprege s Austrijom i Ugarskom te bez ikakva povezivanja sa Srbima. Postavljaju je kao temelj svog programa oštru kritiku postojećeg stanja u Hrvatskoj, pravaši – a među njima su bili i najpoznatiji pisci hrvatskog realizma (Eugen Kumičić, Ante Kovačić, neko vrijeme i Ksaver Šandor Gjalski) – otkazuju od književnosti da beskompromisno realno i kritički ukaže na slabu društvenoga i političkoga aktualnog života Hrvatske, opredjeljujući se tako jasno za poetiku realizma, a protiv prosvjetiteljske i idealizirajuće štrosmajerovske koncepcije i shvaćanja smisla književnosti. Može se, međutim, govoriti o naraštaju pisaca koji potkraj sedamdesetih godina ulaze u književnost manje-više jedinstveni u oporbi prema stavovima o društvenoj ulozi književnosti njihova prethodnika Augusta Šenoe. Pripadnike tog naraštaja vrlo povezuje težnja da se kritički osvrnu na svoje vrijeme, kao i pokušaj da se literarno odgovori na neke važne društvene probleme onog vremena: to je, naravno, još uvijek nacionalno pitanje, zatim aktualan fenomen propadanja plemstva te socijalna problematika, u to vrijeme vrlo složena, u odnosu selo - grad. Te tri skupine pitanja osnovni su interesni tematski krugovi što dominiraju hrvatskom književnosti od kraja sedamdesetih godina pa do devedesetih godina vremena kada istodobno počinje vrlo intenzivno prodor modernističkih, secesionističkih pa i simbolističkih strujanja,

posebno iz srednjoeuropskih književnosti, što izravno utječe i na rane poetke raspadanja tek stvorene realističke stilске formacije.

Razumljivo, postavljene granice razdoblja hrvatskog realizma izmeđ u 1880. i 1890. godine treba shvatiti vrlo fleksibilno. Ne bismo smjeli zaboraviti da je već Šenoa svojim golemim literarnim opusom već naznačio, na čeo, a ponegdje i uvelike razvio mnoštvo tema koje će tek kasnije, nakon njegove smrti, literarno potpuno afirmirati naraštaj realista. Nije, nadalje, zanemariva - kad je riječ o poetcima realizma u nas - činjenica da je Šenoa među prvima u Hrvatskoj izričito zagovarao realizam u književnom stvaralaštvu. Sukob između realističkog naraštaja pisaca i Šenoe nije - važno je shvatiti - bio ponajprije literarne prirode, sraz je nastao na idejnoj razini i bio je samo teorijski: nasuprot verbalnim narodnjakim, štrosmajerovskim intencijama i određenom shvaćanju prosvjetiteljsko-didaktičke uloge književnosti suprotstavila se pravaška koncepcija kritiziranja i negiranja postojećeg društvenopolitičkog stanja. To se najbolje očitovalo u žestokoj polemici koja se potkraj sedamdesetih godina razvila između narodnjaka Šenoe i pravaškog „stekliša“ Ante Kovačića. Nasuprot tome, govorimo li o gornjoj granici realističkog razdoblja, unatoč tome što se poetkom devedesetih godina javljaju modernističke tendencije (posebno u obliku manifesta i programa), možda najzrelija realistička ostvarenja nastaju na kraju, odnosno na prijelazu stoljeća: Vjenceslav Novak, najpotpuniji realist (hrvatski Balzac, kako ga naziva kritika) svojim *Posljednjim Stipančićima* (1899.) i *Titom Dorčićem* (1906.) nastupa upravo u tom razdoblju.

3. Glasopisi u razdoblju realizma

Uz relativno velik broj raznih listova i revija, posebno mjesto zauzimaju tri glasopisa. Glavni književni list u osamdesetim godinama i dalje ostaje „Vienac“, koji je potpuno afirmirao August Šenoa uređujući ga od godine 1874. pa sve do svoje smrti. Poslije Šenoina smrti list 1882. preuzima pravaš Fran Folnegovič. U Folnegovičevu vrijeme u list ulazi velik broj novih pisaca koji su u Šenoino vrijeme surađivali samo u pravaškim listovima („Hrvatska“, „Sloboda“). Iz prijevodne literature na stranicama «Vijenca» sve češće susrećemo imena Zole, Daudeta i Turgenjeva. Uopće, očit su simpatije prema naturalizmu. Već 1883. list preuzimaju Vjekoslav Klaić i Mile Maravić. Klaić u listu nagovještava novi smjer i u programskom članku najavljuje da će list uređivati u stilu ruskoga realizma. Od godine 1890. do 1896. list kao urednik vodi jedan od najistaknutijih kritičara realizma Josip Pasarić, i u vrijeme njegova urednikovanja glasopis poprima pomalo konzervativnu notu, pa se u njemu, među ostalim, vrlo oštro piše protiv naturalizma u književnosti.

I dok je „Vijenac“, bez obzira na svoju fizionomiju i uređivačku politiku koju su određivali pojedini urednici, okupljao gotovo sve pisce ne mareći za to kojoj politici koj struji pripadaju, pa je zato i imao središnje mjesto među časopisima, dotle su neki drugi listovi imali izrazito političku fizionomiju, ali su literarno bili manje reprezentativni. Od tih časopisa spomena je vrijedna izrazito pravaški orijentirana revija „Hrvatska vila“ (1882.), kojoj je prvi urednik bio pjesnik August Harambašić. Godine 1883. kad redakciju lista preuzima Eugen Kumičić, javlja se veći broj suradnika, a kao pjesnički uzori ističu se Carducci, Stechetti i dr. Carducci je bio blizak pravašima po svojoj buntovnosti, zagovorništvu ujedinjenja Italije i nacionalnoj orijentaciji, a Stechetti po zagovaranju poetskog verizma te slobodnim (erotskim) temama. Početkom 1884. „Hrvatska vila“ počinje izlaziti kao tjednik, a od poznatijih suradnika u njoj se javljaju Vjenceslav Novak i Branimir Livadić.

Pravašku liniju godine 1886. umjesto „Hrvatske vile“ nastavlja časopis „Balkan“ koji je izlazio samo nepune dvije godine. Urednici su mu bili August Harambašić i Nikola Kokotović. I u tom je listu najviše zastupana prijevodna literatura, uglavnom svedena na Zolu, dok se Kumičić a slavi kao najznajavnijega suvremenog pisca. Od znajavnijih stvaralaca toga doba u „Balkanu“ surađivali su Silvije Strahimir Kranjčević i Ante Kovačić.

4. Književna kritika i polemika o naturalizmu

Književna kritika u razdoblju hrvatskog realizma zauzima posebno mjesto. Ona izrasta kao posve samostalan literarni žanr, čak i neovisno o beletrističkom stvaralaštvu, osobito u svojoj prvoj fazi. Naime, u nas je književna kritika po mnogim svojim općim stavovima i pogledima esto bila ispred ili iznad umjetničkog stvaralaštva toga vremena, ali više deklarativno-apstraktna i manifestacijska negoli konkretno ocjenjujuća i analitička. Temeljni uzrok toj pojavi bila je prije svega činjenica da mi nismo imali dovoljan broj velikih djela (osim Mažuranića i Šenoe) na kojima bi kritika izoštravala svoje kriterije. U jednome se svi kritičari realizma, bez iznimke, slažu: zastupaju jasan stav o potrebi društveno-nacionalne angažiranosti literature, poevši od Janka Iblera i Milivoja Štrepela, sve do Josipa Pasarića.

Od Iblera do Pasarića sve se svodi na shvaćanje književnosti kao neobičajno važnog imbenika u rješavanju složene nacionalno-socijalne problematike. **Janko Ibler** (1862-1926) je započeo u pravaškoj „Slobodi“ i napadao je ono što je postojalo, a to je bio Šenoa. **Josip Pasarić** (1860-1937) je napadao sve (i Kumičića) kao plagijatore. Njegov programatski, borbeni i nepopustljivi manifest *Hoćemo li naturalizmu?* izravan je odgovor na Kumičićeve teze i zaključuje da je naturalizam poguban za lijepu hrvatsku knjigu. **Milivoj Štrepel** (1862-1905) je napisao prvi prikaz Kranjčevićevih *Bugarkinja* ističući i realizam ove lirike i smisao za

tegobe bijednika. Pokrenuo je časopis „Građa za povijest književnosti hrvatske“. Iako njegov glavni rad pripada razdoblju moderne, grkokatolički svećenik **Jovan Hranilović** (1855-1924) je kritičar koji se po koncepcijama mora pribrojiti razdoblju realizma.

Uspoređujući više nego u samim poetsko-proznim stvaralačkim procesima, u kritici je naglašena različitost pristupa fenomenu književnosti sa stajališta narodnjačke i pravaške (političkom), odnosno šenoinske te staro-evanjske (literarnom smislu). Zastupnici nepopustljive struje, a to su bili mahom sljedbenici Staro-evanjskih ideja i nositelji koncepcija Hrvatske stranke prava, iznijeli su globalnu tezu kako u književnom stvaralaštvu ne treba ništa uljepšavati ni idealizirati (što je i bio njihov osnovni prigovor Šenoj), već je, naprotiv, dužnost svakog stvaratelja da svu društvenu suvremenost podvrgne oštroj i nepoštednoj kritici i analizi. Bilo je to, drugim riječima, izravno suprotstavljanje dotadašnjemu odgojno-prosvjetiteljskom, ali i romantičarskom shvaćanju društvene uloge književnosti i izričit zahtjev da se realno i naglašeno kritički ocijene suvremena društvena problematika. Dakako, razlike su bile više teorijske naravi nego li stvarne: kao što je, primjerice, Šenoja napisao mnoštvo izvrsnih realističkih stranica, Kumičić je u mnogo čemu bio i izrazit romantičar.

Eugen Kumičić u poznatom programskom članku *O romanu* (naturalistički manifest) piše: „Temelj romana mora biti shvaćanje istine, poimanje realnosti.“ Taj je Kumičićev članak, objavljen u „Hrvatskoj vili“ 1883. izazvao vrlo žučne i oštre polemike u hrvatskoj kritici onoga vremena. Upravo na polemici oko realizma i naturalizma, koji je potrajao tijekom cijeloga desetljeća, do kraja su se očitovale različitosti u gledanjima na funkciju književnosti između dvije spomenute političke grupacije: narodnjačke i pravaške. Pobornici tzv. zdravog realizma (Josip Pasarić), u biti nastavlja i stilizirane i revidirane Šenoine literarne koncepcije prema kojoj je prosvjetiteljski i odgojni trenutak najbitniji dio smisla književnosti, suprotstavljaju se koncepciji isključivosti oštre i nepoštedne kritike injenjenoga društveno-povijesnog stanja, odnosno upozoravanja na samo negativne pojave u životu, što rezultira „estetikom rugobe“, kakvu su koncepciju, prema mišljenju Pasarića i drugih njegovih istomišljenika, zastupali pobornici naturalizma, odnosno verizma u književnosti. Tako su izgrađene i dvije već naznačene koncepcije: staro-evanjska (pravaška) te šenoinska (narodnjačka). Dok su prvi držali da pisac treba literarno osmisliti život onakvim kakav on stvarno jest, sa svim njegovim dobrim i lošim stranama, pri čemu je naglasak ponajprije bio na kritičkom odnosu prema društvenoj realnosti, sljedbenici šenoinske koncepcije smisao literature vidjeli su u isticanju moralnog aspekta hrvatskog čovjeka, zahtijevaju i od pisca da prikaže život onakvim kakvim bi on idealno - s njihovih građanskih moralnih stajališta - trebao biti, a ne onakvim kakav jest.

5. književne teme hrvatskih realista

Beletristi ko stvaralaštvo, gledano kroz žanrovsku podjelu, u razdoblju realizma najviše razvija pripovijetku i roman, zamjetno manje poeziju i dramu. S obzirom na poznate stavove realista o potrebi i nužnosti angažiranja književnosti pri rasvjetljavanju društvene i političke situacije, prirodno je da je oblik već prozne strukture - od novele do romana - mogao najbolje odgovoriti postavljenim zahtjevima, pa je stoga u tim formama najviše i ostvareno tijekom posljednja dva desetljeća devetnaestog stoljeća. Budući da se, posebno u početnoj fazi toga kritičkog realizma kojeg naraštava, kao središnje pitanje nametnulo rješavanje složenih društvenih problema, roman je bio najčešća književna vrsta u kojoj su se ti problemi prikazivali. Zbog tendencije da se iznese što više građe i dobije sveobuhvatnija slika događaja, pisac realista kojeg romana iznimno važno mjesto namjenjuje fabuli, pri čemu zanemaruje prodor u dubinu ili temeljitiji zahvat u psihologiju junaka. Drugim riječima, problemi se uočavaju panoramski, a ideja djela postaje važnijom i primarnijom od sudbine pojedinca: nositelji radnje nerijetko su posve podređeni simbolu ideje i ostaju njezina ilustracija, ali bez individualnih oznaka: glavni je junak narod, a ne pojedinac.

Tematska usmjerenost, bilo na nacionalnu (u ovoj fazi sve manje), bilo na socijalnu problematiku (sve više), i to s vidljivim nastojanjem da se piše sa što manjim udjelom mašte, a što je moguće realnije i unutar životnih činjenica - uvjetovala je ne samo veliku raznolikost motiva, nego i već na prvi pogled uočljiv regionalni karakter hrvatske književnosti u osamdesetim godinama. Autori su najčešće u regionalističkom ključu ostajali vezani za sredine iz kojih su potekli. Stoga se u ovom književnom razdoblju uz poznate književnike vežu i obilježja konkretnih regija Hrvatske. Hrvatsko zagorje, primjerice, obuhvaćeno je djelima Ante Kovačića i Ksavera Šandora Gjalskog. Slavonija je tema književnih preokupacija Josipa Kozarca, a Istra i Hrvatsko primorje najviše su inspirirali Eugena Kumičića i Vjenceslava Novaka, dok je Lika svoju interpretaciju dobila u nekim tekstovima Josipa Draženovića i Jure Turića. Međutim, unatoč estoj zatvorenosti pojedinih pisaca u vlastite zavičajne prostore, među njima nema većih ni znatnijih odstupanja u tematskim preokupacijama. Jedno od središnjih pitanja bilo je uočavanje i analiza odnosa Mađarske i Austrije te Talijana prema Hrvatskoj u vremenu stalne borbe za očuvanje i spašavanje nacionalnog identiteta.

Istodobno se nametalo i iznimno važno pitanje međusobnih odnosa među našim političkim strankama. Tako je jedan od najpoznatijih realizmičkih tekstova na temu stranačkih sukoba, i uopće složenu društvenu situaciju, ostvario **Ksaver Šandor Gjalski** romanom «Uno i» (1887.). S druge strane, nacionalna je problematika u smislu naglašavanja domoljubnog trenutka i isticanja borbenih pravaških parola prisutna u dijelu poezije **Augusta Harambašića**

(1861-1911), posebno u zbirci «Slobodarke» (1883.). Povremeno, ali s naglašenom žaokom i otvorenom jetkošću u težu ljivim ironijskim odnosom prema strancima, osobito Nijemcima i njihovim domaćim simpatizerima, pisao je i Ante Kovačić, također jedan od najradikalnijih pravaša, a za tom su temom posizali i Josip Kozarac, i Vjenceslav Novak, najsvestraniji realisti hrvatske književnosti.

Također, u romanesknoj produkciji hrvatskoga realizma i posliješenoinske književnosti suvremena građanska tematika evidentno preteže nad povijesnom i pseudopovijesnom (u Šenoino doba situacija je bila obrnuta), no povijesni roman i dalje je zastupljen (Eugen Kumičić, Ksaver Šandor Gjalski, Vukobrat Deželić, Jagoda Truhelka, itd.). U estale teme u romanima sa suvremenom tematikom su školovanje seljačke djece u gradu i nastanak inteligencije iz seoskog elementa, propadanje aristokracije i slom tradicionalnih moralnih vrijednosti pod udarom novih društvenih odnosa, politička previranja, sukobi na relaciji grad – selo, politička previranja i sl.

-također i „zlatno doba hrvatskoga romana“ – između 1881. i 1900. objavljeno je čak 60-ak naslova koje danas možemo smatrati klasicima